

РОЗДІЛ 5 ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 373.5.016:821.161.2(477.61)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.34.2.21>

КОНТЕКСТУАЛЬНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ ЧИТАЦЬКОЇ ГРАМОТНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ УЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

CONTEXTUAL APPROACH IN THE FORMATION OF READING LITERACY OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN THE EXTRACURRICULAR WORK OF A LANGUAGE ARTS TEACHER

Негодяєва С.А.,

orcid.org/0000-0002-1906-6646

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератури

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Розвідка спрямована на дослідження контекстуального підходу до аналізу творів новітньої доби, які варто рекомендувати здобувачам освіти старшої школи для розвитку читацької грамотності під час позакласної роботи. Вона ілюструє ситуацію інноваційного буму, характерного для практичної педагогіки останнього десятиліття, привертає увагу як результат творчого пошуку оригінальних, нестандартних рішень різноманітних педагогічних проблем, процес оновлення та вдосконалення теорії і практики освіти в мовно-літературній галузі. Модель презентує наукову та шкільну парадигми аналізу художнього твору на матеріалі роману «Бо болить» Євгенії Сенік.

Проаналізовано ефективність контекстуального підходу до аналізу художнього твору в науковій і шкільній парадигмі. Він передбачає найбільшу увагу до тексту як форми вираження авторської рецепції. Такий літературознавчий метод дослідження подає трактування об'єктивного світу. Він більш вимогливий до переосмислення ролі художньої літератури в житті автора і реципієнта.

Визначено, що в авторській рецепції Євгенії Сенік основним структурним контекстуальним компонентом виступає документ або історичний факт, інтерв'ю, власне пережиті події. Домислу й вимислу в романі відводиться не завжди першочергова роль. Для прогнозування учительського рішення і конструювання необхідної методичної моделі роботи за твором рекомендовано філологам орієнтовні проблемно-тематичні та мотивно-світоглядні аспекти.

Доведено, що шкільний контекстуальний аналіз твору, який межує з науковими літературознавчим аналізом, є запорукою вдалого гармонійного поєднання прочитання з інтерпретацією, що формують читацьку грамотність. Фахова майстерність словесника, який використовуватиме елементи контекстуального підходу під час прочитання твору дасть змогу уникнути трафарету, збагатити варіативність шляхів пізнання мистецтва слова, спрямувати школярів до особистого тлумачення, інтелектуального та емоційного збагачення, вдалого використання літературно-критичного інструментарію.

Ключові слова: контекстуальний підхід, історична проза, мотив, проблематика, ретроспекція, методична модель, «Бо болить» Євгенії Сенік.

The research is aimed at studying of a contextual approach to the analysis of works of the newest era, which should be recommended for high school students to develop their reading literacy during extracurricular work. It illustrates the situation of the innovation boom characteristic of practical pedagogy of the last decade, attracts attention as a result of creative search for original, non-standard solutions to various pedagogical problems, the process of updating and improving the theory and practice of education in the linguistic and literary area. The model presents the scientific and school paradigms of the analysis of a work of art based on the material of the novel *Because It Hurts* by Eugenia Senik.

The effectiveness of the contextual approach to the analysis of an artistic work in the scientific and school paradigm is analyzed. It involves the greatest attention to the text as a form of expression of the author's reception. This literary research method provides an interpretation of the objective world. He is more demanding to rethink the role of fiction in the life of the author and the recipient.

It was determined that in the author's reception of Yevgenia Senik, the main structural contextual component is a document or a historical fact, an interview, the actual experienced events. Conjecture and fiction are not always given a primary role in the novel. In order to predict the teacher's decision and construct the necessary methodical model of work based on the work, philologists are recommended approximate problem-thematic and motivational-worldview aspects.

It has been proven that the school contextual analysis of the work, which borders on scientific literary analysis, is the key to a successful harmonious combination of reading and interpretation, which form reading literacy. The professional skill of the language arts teacher, who will use the elements of the contextual approach while reading the work, will make it

possible to avoid the template, to enrich the variability of ways of learning the art of words, to direct the students to personal interpretation, intellectual and emotional enrichment, and the successful use of literary and critical tools.

Key words: contextual approach, historical prose, motive, problematic, retrospection, methodical model, Because It Hurts by Eugenia Senik.

Важливим чинником у набутті читацької компетентності здобувачів старшої школи в сучасному освітньому просторі є предмети мовно-літературної галузі, що висуває за мету «розвиток компетентних мовців і читачів із гуманістичним світоглядом, які володіють українською мовою, здатні спілкуватися рідною мовою (у разі відмінності від державної), іноземними мовами, читають інформаційні та художні тексти української та зарубіжних літератур для духовного, культурного й національного самовираження, міжкультурного діалогу, для збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, творчої самореалізації, формування системи цінностей і ставлень, а також для подальшого професійного становлення» [1, с. 8].

Маючи достатній рівень читацької грамотності, широку ерудицію, високу культуру, майбутній випускник старшої школи незалежно від обраного профілю навчання повинен стати спроможним самостійно опановувати нові знання, критично оцінювати набутий досвід з позиції останніх досягнень різних наук та власного соціального досвіду.

Формування в Україні нової системи освіти, орієнтованої на входження у світовий освітній простір супроводжується істотними змінами в педагогічній теорії і практиці освітнього процесу в закладах освіти різних рівнів. Розробка й удосконалення змісту освіти – один із пріоритетних напрямків педагогічного пошуку, що зумовлює створення нових програм, підручників і проведення цікавих експериментів в інноваційній діяльності словесників.

Проте завжди залишаються поза увагою проблеми позакласної роботи з художнім контентом, який іноді впливає на здобувачів значно більше, ніж рекомендований модельною навчальною програмою, якою б універсальною вона не виглядала. Бо для старшокласників характерне сприйняття літературного твору лише у співвідношенні з власним внутрішнім світом, який формується під впливом суспільства взагалі від родини до національної і світової громадськості.

Сучасні культурологічні та геополітичні відповідники, інформаційна війна спровокували вибух духовного підйому, який розглядає новітній художній контент як значущий чинник української літератури, спрямованої на утвердження самобутності української культури в світовому просторі. Саме цей контент наукова і методична

спільнота обережно включає до програм (просто він не пройшов випробування часом, не увійшов до умовного переліку хрестоматійних творів). Безперечною проблемою для майбутніх учителів-словесників залишатиметься і відсутність методичного й художнього інструментарію для конструювання уроків позакласного читання, позакласної роботи з художнім сучасним контентом (художнього та фактажного матеріалів, методичних розробок тощо).

Наша розвідка носить рекомендаційний характер щодо планування роботи зі здобувачами-старшокласниками з вивчення літератури новітньої доби контекстуальним підходом під час позакласного знайомства з новітньою літературою. На нашу думку, цей підхід до аналізу літературного твору в шкільній практиці є провідним, бо розвиває інтерес до самостійного читання, корегує читацькі інтереси, активізує читацький досвід.

Мета дослідження – визначення методичних рішень щодо формування читацької грамотності учнів контекстуальним підходом до аналізу художнього твору у процесі позакласного читання новітньої української літератури із залученням наукової й шкільної парадигм та власного досвіду.

Вивченням читацьких уподобань українського учнівства, художнього контенту й культури читання, формування компетентного читача, здатного аналізувати текст / художній твір у різні роки присвятили свої праці Бібік Н., Бондаренко Ю., Бондаренко Н., Вашуленко М., Волошина Н., Головченко Н., Горошкіна О., Гудзик І., Зайцев В., Едігей В., Клочек Г., Косянчук С., Марко В., Міщенко О., Мартиненко В., Пометун О., Пономарьова К., Савченко О., Сухомлинський В., Сухомлинська О., Фасоля А., Чепелева Н., Яценко Т. й інші науковці.

Для подальшої логіки нашого дослідження скористаємося традиційним тлумаченням контекстуального аналізу художнього твору як наявності певного контексту, в якому твір вивчається та аналізується (за О. Чирковим). Розрізняють такі контексти: 1) певної історико-літературної доби (з визначенням у ній місця твору); 2) творчості окремого письменника (з визначенням у ній місця твору); 3) певної історичної доби (досліджується повнота відображення доби в літературному творі) [4]. І оскільки контекстуальний аналіз завжди передбачає найпильнішу, найбільшу увагу до тексту як форми вираження авторського суб'єктив-

ного трактування об'єктивного світу, цей підхід більш вимогливий і об'єктивний до переосмислення ролі художньої літератури в житті читача.

Для унаочнення науково-методичних рішень і на вибір художнього контенту, який б ми рекомендували молоді для позакласного прочитання, наштовхнули сучасні події, покоління молодих письменників епохи незалежної України (останніх 30 років), яким випала доленосна місія формування націотворчого художнього контенту не лише на Україні, а й за її межами. Це покоління зіштовхнулося із потребою переосмислити світовідчуття й самоідентифікацію сучасника на зламі тисячоліть. Їх доробок не завжди вписується в межі традицій, іміджів, прийнятої проблематики й тематики, вони часто подають дійсність у неприємно реалістичному ключі.

Євгенія Сенік, сучасна українська письменниця, родом із Луганська. У особистому спілкуванні вона зазначила, що її покоління завжди називали «чорнобильським», бо саме 1986 року сталася трагедія, відома на весь Світ як катастрофа на Чорнобильській АЕС. Ця подія відобразилася на житті сотень тисяч українців, зокрема, і на ровесниках Євгенії Сенік та на ній самій. Авторка росла в родині зі свідомим національним світоглядом, саме тому батьки віддали майбутню письменницю в єдиний на той момент україномовний клас у Луганську.

Домінантою епіки авторки є зображення збентеженого, розгубленого співвітчизника на початку тисячоліття у книжках «Przepraszam», «Письмовий стіл», «Будинок із сірників, узятих із різних коробок», «Країна У, або Казки чужим дітям», «Бо болить». Вона є учасницею багатьох мистецьких резиденцій і літературних заходів в Україні, у Швейцарії та Франції. У своїй творчості письменниця багато уваги приділяє пошукам відповідей на екзистенційні питання, пов'язані з відновленням своєї ідентичності – як соціальної, так і національної.

Розглядаючи умови формування стильової майстерності письменниці, слід зауважити, що великий вплив на її світогляд мала література. Удома знаходилася велика бібліотека, де переважно були книжки української класики, а також тексти сучасної української літератури, зокрема твори Тараса Прохаська та Сергія Жадана. Згадує вона й представників класичної української літератури Михайла Коцюбинського, Лесю Українку та Івана Франка. Акцентує, що не існує поганих або хороших письменників, є ті, які резонують. Наприклад, Михайло Коцюбинський імпонує письменниці не тільки стилем письма, а й тонким світобаченням.

Якщо ж згадувати про зарубіжних авторів та їхній вплив на становлення авторки, то слід назвати, у першу чергу, Германа Гессе. А також Антуана де Сент-Екзюпері, Джерома Селінджера, Кобо Абе, Рея Бредбері, Стефана Цвейга та Шмуеля Йосефа Агнона. Близьким для письменниці є творчість саме Шмуеля Йосефа Агнона, якого Євгенія Сенік відкрила для себе на короткостроковій резиденції від Літературного центру імені Агнона в Бучачі 2016 року. Ця резиденція була частиною програми «Агнон: 50 кроків, щоб зрозуміти».

Для візуалізації думок щодо ефективності контекстуального підходу до прочитання новітнього художнього твору звертаємо увагу на документальний роман «Бо болить» авторки, у якому простежуємо історичні паралелі ХХ та ХХІ століть і роль українських пасіонарних особистостей в боротьбі за українську незалежність та гідність.

Сучасна епіка демонструє загальні напрями розвитку української літератури у світовому контексті. Зацікавлення письменниками історичною тематикою сьогодення свідчить про вихід авторських екзистенцій із сучасного геополітичного кризового стану в державі та усвідомлення ними власної місії – бути об'єктивним літописцем світової перебудови. Зі зміною міжнародного вектору в бік України за останнє десятиліття змінилося і завдання автора-історичного художнього роману, який намагається «...розкрити історичну реальність (а не вигадувати нереальні події та дії), показати суспільний розвиток, логіку і психологію її існування. І тоді історія ввійде у свідомість людини, будитиме розум, тривожитиме серце і виведе на стежки пошуку правдивих дій і необхідних вчинків. Тоді історичний роман принесе свій незабутній урок суспільству – більший, глибший, емоційніший, аніж сухий науковий виклад наукового дослідження чи навіть найдоступнішого підручника» [2, с. 115].

Історія реалізації авторського задуму непроста, виважена. Над книгою Євгенія працювала протягом десяти років. За попереднім задумом це був роман лише про повстанку УПА Анну Попович із села Зелена Надвірнянського району. З цією історичною постаттю, прототипом, авторка познайомилася у 2012 році завдяки режисеру Тарасу Химичу та знімальній групі стрічки «Жива» (2016 рік). Саме до цього проекту її запросили для написання сценарію як незаангажовану політичними перипетіями письменницю Східного регіону. Свіжий погляд на події повинен був зруйнувати міфи про нерівнозначність розвитку регіонів України. І це, на нашу думку, авторці вдалося в заявленій версії, яка значно відрізняється від задуму.

В основу роману покладено дві сюжетні лінії – життя двох Анн. Вони іноді перетинаються в ключових моментах розвитку подій. З оповіді Анни Попович дізнаємося про героїчну боротьбу воїнів УПА, а з сюжетної лінії власне нараторки Анни бачимо, як розгортаються події від 2014 року (Революції Гідності, російсько-української гібридної війни 2014 року) до початку повномасштабної агресії проти України 2022 року.

Для підсилення реалістичності подій у зображенні долі двох героїнь письменниця використовує документальні ретроспекції. Використання документальної ретроспекції в історичній прозі сьогодення є явищем цілком закономірним і оригінальним, адже ретроспекція – це поняття багатаспектне: погляд у минуле, аналіз минулих подій, вражень, спосіб розгляду суспільних ідей, подій сучасності під кутом зору минулого, звернення до минулого для виявлення в ньому зародків тих тенденцій, що властиві сучасності, погляд на прогресивні соціальні ідеали як на такі, що вже існували в більш-менш віддаленому минулому. У ході складних і неоднозначних процесів демократизації суспільства стало можливим аналітично-критичне й художнє переосмислення сфальсифікованих або замовчуваних фактів історії України.

Визначальним модусом «індивідуалізації» стилю письменниці стало авторське жанровизначення – документальний роман, побудований на рецепціях історії з морально-психологічних позицій двох жінок, що жили в різних регіонах країни. Анна та сама авторка почали переживати сучасну військову агресію задовго до її активних проявів (ще під час формування світоглядних позицій у дитинстві на Донбасі, окупації регіону в 2014 році). І Анна Попович – військова Української повстанської армії, яка померла в 2015 році. Для реалізації творчого задуму Євгенія працювала з аудіозаписами, узятими від Анни при житті знімальною командою кінострічки «Жива».

Промовистою в цьому аспекті стала і присвята «Пам'яті моїх батьків», які не витримали восьми років невизнаної у світі та країні війни за державність і незалежність. Презентовані картини внутрішнього, духовного життя героїнь, послаблення фабульності, просторова обмеженість, монтажність, мозаїчність композиції – свідомо обрані прийоми. Вони дали змогу авторці надати художності, публіцистичності та філософічності найважливішій дилемі – «Як вийти із жаху війни і залишитися людиною» (так звучить підзаголовок роману).

Авторська художньо-документальна реалізація спирається виключно на історичні факти, худож-

ній вимисел не є домінуючим, наявні лише авторська оцінка, емоційне ставлення до написаного. І цими історичними фактами є записи численних спогадів Анни Попович, використані факти і документи з її біографії, протоколів і записів судової справи, за яке вона відбувала покарання в радянських таборих. Наприклад: «У Сибірах те саме: приїздили кожного тижня і все тебе щось питали. Нібито вони так казали по-дружньому, за віру, за Бога, ну, по-всякому. Але то треба було витримати те все. Ну і щоб я газету писала покаяння, тоді лише відпустять на волю. Але викликали мене, приїхали з Москви та й викликали мене ще поговорити. Та й дали мені таке питання про маму, про те все, що я відповідала так, як розуміла. Що ви робили з нами, то ми робили з вами. А він тоді за свободу. А я кажу, що свободи нема, її не існує. Для мене свобода – незалежна Україна. А більше для мене немає нічого. Родину я втратила, руку я втратила. Що мене зараз чекає на волі? Ліпше не пускайте мене. Та вигнали, прийшла пора, і вони вигнали силоміць» [3, с. 243].

Документально-художня інтерпретація історичних подій авторкою збігається з об'єктивним ходом історії, але окремі події, факти, «тонкощі» втрачені і письменниця значною мірою послуговується художнім вимислом. Навіть нараторка Анна – це лише художнє втілення авторської екзистенції, а не повне ототожнення із собою. Наприклад: «Ейфорія від утечі Януковича тривала недовго. Ми вийшли зі своїх домівок, щоб вдихнути повітря, посидіти нарешті спокійно в кав'ярнях, усвідомити все, що відбулося. А тим часом готувався новий підступний напад. Сліпий удар в спину. Здавалося, уже давно кав'ярні Львова не були аж такі переповнені охочими перевести дух і повернутися нарешті до нормального життя. І, певно, дехто знав чи бодай здогадувався, що до цього нормального життя ми всі повернемося нескоро, а тому треба набрати повні легені повітря перед наступним зануренням у протистояння» [3, с. 174].

Переважають у творі і знаково-символічні образи, у створенні яких письменниця спиралася на реальний історичний ґрунт. Вони здебільшого набувають узагальненого, символічного, міфічно-легендарного звучання. Такими образами в сюжетній лінії про Анну є її побратими – Грім, Довбуш, Дуб, Хмара, численні односельці, енкаведисти, табірні наглядачки, сусіди, родичі; а в сюжетній лінії нараторки – її батьки, Давид, Філіп, друзі-кіномитці, Гірзас та Ерда.

Суб'єктивно-авторське трактування подій свідомо чи підсвідомо наполягає на власній інтер-

претації, пропонує читачеві власні оцінки, не переймаючись тим, якою мірою написане відповідає історичній об'єктивності. «Анна. Вона супроводжувала мене впродовж довгого і важкого десятиліття. Підтримувала мене тоді, коли вже й не була серед нас. І те найменше, що я могла зробити для неї зараз, й одночасно й те найбільше, що могла дати Україні – це передати історію Анни. Передати її просто, її словами.

А що ж із пошуком коріння? Адже я була переконана, що саме це дасть мені відповідь на більшість екзистенційних питань і приведе до спокою. Я більше не шукала можливостей відгадати білі плями, мій спокій я знайшла на якомусь із відтінків цього шляху. Повернулася туди, звідки й розпочала свій шлях. Я є україркою. І цього мені було достатньо. Так мене вписали у свідоцтві про народження мої батьки, і так я себе відчула. Це й була одночасно відповідь на питання: «Що означає бути україркою?» Мені не потрібні були більше архіви чи роки навчань. Я просто внутрішньо знала, хто я є. Так я сама себе ідентифікувала і не мала бажання цього нікому доводити» [3, с. 282–283].

Отже, історична правда в художньому творі синтетична, вона презентована органічним переплетенням двох сюжетних ліній – еволюції образів двох жінок, які на інтуїтивному та іманентному рівнях відчували одна одну. Наголосимо, що в авторській рецепції основним структурним

компонентом виступає документ або історичний факт, і домислу й вимислу відводиться не завжди першочергова роль. І цей домисел презентований у романі авторськими коментарями або структурною візуалізацією – зміною шрифтів (коментарі або спогади нараторки надруковані звичайним шрифтом, а Анни – курсивом).

Сучасна парадигма шкільного аналізу літературного твору контекстуальним підходом в позакласній роботі на прикладі роману Євгенії Сенік «Бо болить» може бути реалізована як на уроках позакласного читання, так і у позакласній роботі зі старшокласниками. Форми та види роботи вчитель може добирати в межах академічної свободи: бесіда, обзорна лекція, презентація, вікторина, колоквиум, конференція, семінар, диспут, дискусія, конкурс, бібліотечний урок, урок культури читання або художнього смакування, анотація, відгук, рецензія, роздум, есе, захист рефератів, спілкування в інформаційному просторі з іншими читачами або самою авторкою на сторінках соціальних мереж, рекомендації про роман узагальнюючого характеру тощо. Ефективним стане робота з текстом із залученням міжпредметних зв'язків, зокрема історії.

Для прогнозування учительського рішення і конструювання необхідної методичної моделі роботи за рекомендованим твором контекстуальним підходом пропонуємо словесникам орієнтовну блок-таблицю проблемно-тематичного змісту твору:

Мотиви	Світоглядні орієнтири – цитати з твору
<p>Громадянські мотиви:</p> <ul style="list-style-type: none"> - проблема національної ідентичності, сформованої у радянській і пострадянській реальностях; - протистояння архетипів «Людини-світу» та «Людини-нації»; - боротьба українців крізь часопросторову призму: героїчні події ХХ століття (боротьба загонів УПА) – продовження боротьби в умовах незалежності (Революція Гідності, російсько-українська гібридна війна 2014 року та повномасштабна агресія України 2022 року); - воєнний досвід представників інших країн. <p>Емігрантські мотиви:</p> <ul style="list-style-type: none"> - образ жінки-емігрантки; - проблема взаємодії європейського світу з українським менталітетом; - біженство як форма еміграції представників різних націй. <p>Вічні мотиви:</p> <ul style="list-style-type: none"> - життя і смерть; - самотність і свобода; - питання віри та бездуховності; - задоволення й розчарування; - пошук сенсу життя, радості, любові; - екологія споживання та збереження. 	<p>«Як вийти із жаху війни і залишитися людиною».</p> <p>«Ми є старішими за всі покоління, що були за нас, – шепотіла мені землі. – Ми несемо в собі їхній досвід, примножуючи його власним».</p> <p>«Ми народжуємося, щоб умирати. Ми народжуємо, щоб не вмерти. Життя має тривати. Радість повинна бути».</p> <p>«Кажуть люди: «Роби, небоже, а Бог допоможе»... і я робила, я просто продовжувала йти».</p> <p>«Ця історія незвичайна, вона потрібна нам усім. Нам усім треба полікуватися. Через історію Анни ми вилікуємось, ми очистимось, коли проживемо її кожен по-своєму».</p> <p>«Мені ставало страшно від самої думки про те, як легко можна стерти сліди чийогось життя. Значного чи незначного – не суттєво, але сторінки вирвані і спалені, очевидці мертві, жодні факти відновити вже неможливо».</p> <p>«Як казав В. Черчилль: «Ідучи через пекло, не зупиняйтеся і продовжуйте йти».</p> <p>«Що означає бути україркою?».</p> <p>«Як ніколи до цього, я цілковито звільнялася й отримувала глибоке відчуття себе і свого шляху одночасно. Вбирала в себе досвіди усіх попередніх поколінь, виходила за межі родів і націй. Чи не найбільше стверджувалася в одній лиш думці: я – людина».</p>

Акцентуючи увагу здобувачів під час аналізу твору, варто наголосити на домінуючих мотивах розгубленості, зневіри, розчарування, пошуку вибору, відповідальності за його наслідки тощо. Саме ці ціннісні категорії вдало вкорінюється в особистісну орієнтацію молодої людини, що живе за законами власної совісті й формує систему морально-етичних цінностей, заснованих на доброті, милосерді, співпереживанні, готовності самопожертви заради інших. Пропонована розвідка не вичерпує заявленої проблеми, а лише окреслює перспективи

роботи учителів-словесників під час організації позакласного читання в старшій школі, концептуальні тенденції розвитку сучасної української прози, сучасних проблем літературознавства, методологічної основи шкільної інноватики. Сподіваємось, що наш погляд – це не готовий рецепт осягнення роману «Бо болить» Євгенія Сенік. Безперечно, він спродукує численні інтерпретаційні значення в ракурсі науково-методологічної думки і стане предметом критичних дискусій реципієнта мислячого, homo legens (Зубрицька М.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державний стандарт профільної середньої освіти. Проект. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2023/10/30/НО-projekt.Derzhstandartu.profilnoyi.serednoyi.osvity-30.10.2023.pdf> (дата звернення: 21.05.2024).
2. Іванченко Р. Історична місія сучасного історичного роману (роздуми над проблемою). *Вісник Запорізького нац. ун-ту*. 2010. № 2. С. 111–117.
3. Сенік Є. Бо болить [документальний роман]. Брустури: Дискурс, 2023. 288 с.
4. Чирков О. С. Основи теорії літератури. *Частина перша / у співавторстві з М. Дубиною*. К., 1997. 63 с.